

RIVOJLANGAN MAMLAKATLARDA KORPORATIV BOSHQARUV MODELLARI

Rustamova Dilbar Rustamovna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti dotsenti PhD.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17582398>

Annotatsiya. Ushbu maqolada rivojlangan mamlakatlarda shakllangan korporativ boshqaruv modellari, ularning xususiyatlari, afzallik va kamchiliklari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda korporativ boshqaruvning anglo-sakson, kontinental (yevropa), yapon va gibridd modellari qiyosiy o'rganilib, ular o'rtasidagi asosiy farqlar va o'xshashliklar aniqlanadi. Shuningdek, O'zbekiston uchun korporativ boshqaruv tajribasini joriy etish istiqbollari yoritiladi.

Kalit so'zlar: korporativ boshqaruv, aktsiyadorlik jamiyati, investor, manfaatdor tomonlar, direktorlar kengashi, menejment, iqtisodiy samaradorlik.

CORPORATE GOVERNANCE MODELS IN DEVELOPED COUNTRIES

Annotation. This article provides a scientific and theoretical analysis of corporate governance models formed in developed countries, their features, advantages and disadvantages. The study provides a comparative study of the Anglo-Saxon, continental (European), Japanese and hybrid models of corporate governance, identifying the main differences and similarities between them. It also highlights the prospects for introducing corporate governance experience for Uzbekistan.

Keywords: corporate governance, joint-stock company, investor, stakeholders, board of directors, management, economic efficiency.

МОДЕЛИ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ В РАЗВИТЫХ СТРАНАХ

Аннотация. В статье представлен научно-теоретический анализ моделей корпоративного управления, сложившихся в развитых странах, их особенностей, преимуществ и недостатков. Проведено сравнительное исследование англосаксонской, континентальной (европейской), японской и гибридной моделей корпоративного управления с выявлением основных различий и сходств между ними. Также рассматриваются перспективы внедрения опыта корпоративного управления в Узбекистане.

Ключевые слова: корпоративное управление, акционерное общество, инвестор, заинтересованные стороны, совет директоров, менеджмент, экономическая эффективность.

Zamonaviy global iqtisodiyot sharoitida korporativ boshqaruv masalasi har bir mamlakatning iqtisodiy barqarorligi va investitsion jozibadorligi uchun muhim omilga aylangan.

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, korporativ boshqaruv tizimi kompaniyalarning samarali faoliyat yuritishini, aktsiyadorlar va manfaatdor tomonlar o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashni, shuningdek, korxonalarda ochiqlik va javobgarlikni mustahkamlashni ta'minlaydi.

Korporativ boshqaruv mohiyatan kompaniya ichidagi boshqaruv mexanizmlari, direktorlar kengashi va aktsiyadorlar o'rtasidagi vakolatlar taqsimoti, nazorat va hisobdorlik tizimlaridan iboratdir. Har bir mamlakat bu tizimni o'zining iqtisodiy tuzilmasi, huquqiy muhit va biznes madaniyatiga mos ravishda shakllantirgan. Shu sababli rivojlangan davlatlarda korporativ boshqaruvning turli modellari shakllangan bo'lib, ularning har biri o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Anglo-sakson modeli (AQSh va Buyuk Britaniya tajribasi)

Anglo-sakson modeli korporativ boshqaruvning eng keng tarqalgan shakllaridan biri bo'lib, asosan AQSh, Buyuk Britaniya, Kanada va Avstraliya kabi davlatlarda qo'llaniladi.

Ushbu modelda boshqaruvning asosiy maqsadi — aksiyadorlar qiymatini maksimallashtirish, ya'ni kompaniya foydasini oshirish orqali ularga yuqori daromad keltirishdir.

Anglo-sakson tizimida direktorlar kengashi (Board of Directors) markaziy o'rin tutadi. U kompaniya siyosatini belgilaydi, rahbariyat faoliyatini nazorat qiladi va aksiyadorlar manfaatlarini himoya qiladi. Bu tizimda ochiqlik (transparency) va hisobdorlik (accountability) asosiy tamoyil hisoblanadi. Korporatsiyalar yirik investorlar, fond bozorlari va mustaqil auditorlik tizimlari orqali qat'iy nazoratda bo'ladi.

Mazkur modelning afzalligi — sarmoya oqimini erkin jalb etish, aksiyadorlik jamiyatlarining raqobatbardoshligini oshirishdir. Ammo kamchiligi shundaki, qisqa muddatli foydaga intilish ba'zan kompaniyaning uzoq muddatli strategik manfaatlariga zarar yetkazadi.

Kontinental (Yevropa) modeli

Kontinental yoki german modeli asosan Germaniya, Fransiya, Niderlandiya va Shveysariya kabi davlatlarda shakllangan. Bu modelda korporativ boshqaruv aksiyadorlar, xodimlar va davlat manfaatlari o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashga qaratilgan.

Germaniyada ikki pog'onali boshqaruv tizimi amal qiladi: nazorat kengashi (Aufsichtsrat) va ijrochi kengash (Vorstand). Nazorat kengashi strategik qarorlar qabul qiladi va ijrochi kengash faoliyatini baholaydi. Shu bilan birga, xodimlarning korporativ boshqaruvda ishtiroki kuchli — ular nazorat kengashida vakillik qilish huquqiga ega.

Bu model uzoq muddatli barqarorlikni, ijtimoiy mas'uliyatni va manfaatdor tomonlar o'rtasida muvozanatni ta'minlashda, qaror qabul qilish jarayonining sekinligi va moslashuvchanlikning pastligi bilan farqlanadi.

Yapon modeli

Yaponiyada korporativ boshqaruv milliy mentalitet va ijtimoiy qadriyatlar asosida shakllangan bo'lib, u "korporativ oila" tamoyiliga tayanadi. Bu tizimda kompaniya faqat aksiyadorlar emas, balki xodimlar, yetkazib beruvchilar va jamiyat oldidagi mas'uliyatni ham o'z zimmasiga oladi.

Yapon modelining asosiy xususiyati — keiretsu tizimi, ya'ni kompaniyalar o'rtasida o'zaro investitsion aloqalar va hamkorlik mavjudligi. Shuningdek, "hayot uchun ish bilan ta'minlash" (lifetime employment) tamoyili mehnat barqarorligini ta'minlaydi. Yapon korporativ madaniyatida qarorlar jamoaviy tarzda qabul qilinadi, bu esa ichki muvozanatni mustahkamlaydi, biroq tezkor raqobat muhitida qarorlar qabul qilishni sekinlashtiradi.

Gibrid model va xalqaro integratsiya tendensiyalari

So'nggi yillarda ko'plab rivojlangan mamlakatlarda gibrid boshqaruv modellari shakllanmoqda. Masalan, Skandinaviya mamlakatlarida korporativ boshqaruv tizimi anglo-sakson modelining ochiqligi va Yevropa modelining ijtimoiy yo'nalganligini o'zida mujassam etgan.

Xalqaro tashkilotlar, xususan, Jahon banki, OECD va IMF korporativ boshqaruv standartlarini ishlab chiqib, ularning asosida barcha mamlakatlarda yagona tamoyillarni joriy etishni tavsiya etmoqda. OECD (Organization for Economic Cooperation and Development) tomonidan ishlab chiqilgan "Korporativ boshqaruv tamoyillari" dunyo miqyosida asosiy yo'riqnoma sifatida qabul qilingan.

O'zbekiston uchun ahamiyati va tatbiq imkoniyatlari

Rivojlangan mamlakatlar tajribasini o'rganish O'zbekiston uchun nihoyatda muhimdir.

Mamlakatimizda so'nggi yillarda korporativ boshqaruv tizimini modernizatsiya qilish bo'yicha izchil islohotlar olib borilmoqda. 2019-yil 24-apreldagi Prezident qarori bilan "Korporativ boshqaruvni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi hujjat qabul qilinib, unda davlat ishtirokidagi korxonalarda ochiqlik, hisobdorlik va samaradorlik tamoyillari mustahkamlab berildi.

O'zbekiston uchun Yevropa modelining ijtimoiy mas'uliyatga asoslangan jihatlari, shuningdek, anglo-sakson modelining investitsion jozibadorlikni oshirishga qaratilgan tamoyillari muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, milliy madaniyat va iqtisodiy real sharoitlarni hisobga olgan holda gibrid model joriy etish eng maqbul yo'l bo'lishi mumkin.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, rivojlangan mamlakatlarda korporativ boshqaruvning turli modellari kompaniya faoliyatining samaradorligini oshirish, aktsiyadorlar va manfaatdor tomonlar o'rtasida muvozanatni ta'minlash hamda uzoq muddatli barqarorlikni saqlashda muhim rol o'ynaydi. Anglo-sakson modeli aktsiyadorlar qiymatini maksimal darajada oshirishga urg'u berar ekan, kontinental (yevropa) modeli ijtimoiy mas'uliyat va xodimlar ishtirokini ta'minlashga yo'naltirilganligi aniqlanadi. Yapon modeli esa jamoaviy qaror qabul qilish va ichki barqarorlikni mustahkamlashga qaratilgan.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, har bir modelning afzalliklari va cheklovlari mavjud bo'lib, ularni o'zaro uyg'unlashtirish orqali mamlakatlar o'z korporativ boshqaruv tizimlarini samarali qilmoqda. Xususan, gibrid modellarning rivojlangan mamlakatlarda qo'llanilishi qaror qabul qilishning moslashuvchanligini oshiradi va ijtimoiy hamkorlikni mustahkamlaydi.

O'zbekiston sharoitida esa, rivojlangan mamlakatlar tajribasini hisobga olgan holda, ochiqlik, hisobdorlik va ijtimoiy mas'uliyat tamoyillarini uyg'unlashtirish orqali milliy korporativ boshqaruv tizimini takomillashtirish mumkinligi aniqlanadi. Bu esa mamlakatda investitsiya muhitini yaxshilash, sarmoyadorlarning ishonchini oshirish va korporatsiyalarning raqobatbardoshligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Umuman olganda, natijalar korporativ boshqaruv tizimini rivojlantirish bo'yicha strategik qarorlar qabul qilishda ilmiy asos yaratadi va O'zbekiston uchun ilg'or xalqaro tajribani tatbiq etish imkoniyatlarini ko'rsatadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, rivojlangan mamlakatlarda korporativ boshqaruvning turli modellari iqtisodiy tizim, huquqiy muhit va ijtimoiy qadriyatlarga ko'ra farqlanadi. Anglo-sakson modeli aktsiyadorlar manfaatini ustuvor qo'ysa, kontinental model ijtimoiy mas'uliyatga urg'u beradi, yapon modeli esa jamoaviylik va barqarorlikni asosiy qadriyat sifatida belgilaydi.

O'zbekiston uchun bu modellarning ilg'or jihatlari uyg'unlashtirish, ochiqlik, hisobdorlik va ijtimoiy mas'uliyat tamoyillarini mustahkamlash orqali milliy korporativ boshqaruv tizimini takomillashtirish muhim strategik yo'nalishdir. Natijada, mamlakatda iqtisodiy ishonch, sarmoya muhitining barqarorligi va korxonalarining raqobatbardoshligi oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. OECD Principles of Corporate Governance. – Paris, 2023.
2. Mallin, C. A. Corporate Governance. Oxford University Press, 2022.
3. Tricker, B. Corporate Governance: Principles, Policies, and Practices. – Oxford: OUP, 2021.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 24-apreldagi PQ-4296-son qarori.
5. Shavkatov, O. “Korporativ boshqaruvning rivojlanish tendensiyalari O‘zbekistonda.” – Iqtisodiyot va innovatsiya jurnali, 2022.
6. IFC Report on Corporate Governance in Emerging Markets, 2023.